

**GEOGRAPHIC FEATURES IN THE PLANNED CURRICULUM FOR PRIMARY
CZECH SCHOOLS AND THEIR PRESENTATION IN TEXTBOOKS FOCUSED
ON THE ELEMENTARY GEOGRAPHY OF THE COUNTRY**

Alena MATUŠKOVÁ

Summary

Elementary geographic education in Czech primary schools is contained in the following thematic units: orientation in the nearest environment, local area, local region, bases of cartographic curriculum, characteristics of individual regions in the Czech Republic, an overview of Europe, basic information about the world, solar system and universe. Furthermore, there is also included the subject matter generally physically-geographical or such focused on following topics – on creating and protection of environment, on economic dimension, on socially-political and cultural dimension. Its extent and specifications are determined by 'Standard of Elementary Education' and individual educational programs. Specific expressions can be found in textbooks.

The article considers aspects of didactic equipment of current Czech textbooks focused on the elementary geography of the country from the point of their geographic components. The contentual value of the textbooks requires harmony between curricular documents and the extent and organisation of the geographic subject matter. From the methodical point of view it is being considered the textbooks value as didactic devices (apparatus presenting the subject matter, apparatus administering learning and apparatus for easy orientation). The emphasis is put on psychodidactic aspects, mainly on basis approaches in terms of the subject matter, text difficulty, level of questions and tasks regarding to the development of cognitive processes, etc.

Recenzent: PaedDr. Ján Kancír, CSc.

**PRÍPRAVA UČITEĽOV PRVÉHO STUPŇA ZÁKLADNEJ ŠKOLY
Z POHĽADU GEOGRAFIE**

Alena MADZIKOVÁ

Abstract

The paper deals with question what is or can be the role of geography in pre-service training for primary school. Realization of geographical education in the basic school is divided into two stages. At the elementary stage (grades 1 - 4) it is connected with complex subject including elementary geography, history and social science (grades 3-4). Especially in preparation for teaching of this subject can be useful geography. Although the main attention is paid to obtaining psychoeducational and methodological competence, some theoretical background (in this case selected knowledge of geography and history) is needed. In the paper is presented

PaedDr. Alena MADZIKOVÁ

*Katedra geografie a geoekológie, Fakulta prírodných a humanitných vied Prešovskej univerzity,
Ul. 17. nov. č. 1, 081 16 Prešov*

one of the possible ways how can geography acts in the pre-service training for the primary school according to the idea, that geographical education should be continuous and universal.

Key words: *geographical education, elementary geography, pre-service training*

„Geografia má významnú úlohu vo vzdelávaní a výchove všetkých ľudí. ... Hoci mnohé aspekty geografickej výchovy sú spoločné pre všetky stupne, jej špecifiká sa menia od základného stupňa cez stredné a vysokoškolské vzdelávanie, resp. od vzdelávania odborného cez vzdelávanie dospelých až po ďalšie vzdelávanie.“ (Medzinárodná charta geografickej výchovy). V uvedenom citáte sa odzrkadľuje jedna z predností geografickej výchovy – jej univerzálnosť v edukácii. Tento fakt sa opiera o teoreticko-metodologické princípy geografie ako vedy stojacej v prieniku prírodných, spoločenských a technických vied. Zároveň odráža aj možnosti geografie formulovať aktuálne problémy súčasného sveta a participovať pri ich riešení.

Predmetom môjho príspevku je prezentovať názor, že geografia sa môže podieľať na príprave nielen učiteľov geografie, ale aj učiteľov prvého stupňa základných škôl, a to najmä v príprave na vyučovanie vlastivedy. Je to problematika, ktorá sa nachádza na okraji záujmu odborníkov-teoretikov, aj keď je z hľadiska pedagogickej praxe aktuálna. Pre ilustráciu uvediem nasledujúci príklad. Na základe prieskumov a konzultácií s učiteľmi prvého stupňa ZŠ bolo zistené, že nie je výnimkou, ak vlastivedu (najmä vo 4. ročníku ZŠ, kde sa preberá vlastiveda Slovenska, jeho jednotlivých regiónov, ktorá je spojená s prácou s vlastivednou mapou) učí učiteľ geografie. Kvalifikovaní učitelia pre tento predmet sú však učitelia prvého stupňa! Zistený stav bol odôvodňovaný prevahou zemepisného učiva v učebných osnovách vlastivedy. Rovnako zaujímavé bolo aj zistenie, že práve v období pred vydaním nových učebníc a pracovných zošitov (Michal, Michalová, 1994), kedy sa výrazne zmenil obsah vlastivedného učiva v súvislosti so zmenou spoločensko-politických pomerov, bol tento stav najmarkantnejší.

Prečo geografia v príprave učiteľov pre vyučovanie vlastivedy?

Vlastiveda v súčasnom ponímaní nie je vednou disciplínou. Tento názor sa postupne kryštalizoval od definícií vlastivedy v minulosti ako samostatnej vednej disciplíny (Roubík, 1941) až po súčasné chápanie tohto pojmu ako súhrnu historických, geografických, prírodovedných a kultúrnych poznatkov (Wahla, 1983). V školskom systéme je vlastiveda výlučne na prvom stupni základných škôl, a to jeden z predmetov v 3. a 4. ročníku. V obsahu tohto predmetu sa premietajú elementárne historické, geografické, ale aj ďalšie prírodovedné a spoločenskovedné poznatky o Slovensku. Z tohto pohľadu je opodstatnené chápanie vlastivedného vyučovania ako základného kameňa geografickej výchovy, ako dôležitého úvodu do vyučovania geografie na druhom stupni. Podľa Papíka (1980) predmet vlastiveda „pokrýva úmerne základy problematiky zemepisu ako vedného odboru.“

Blízky je aj vzťah didaktiky geografie a didaktiky vlastivedy. Obidve disciplíny sú špeciálnymi didaktikami so svojimi úlohami a cieľmi, ale na druhej strane majú aj mnoho spoločných črt, rozvíjanie ktorých by mohlo viesť ku kvalitatívnemu posunu nielen v teórii, ale aj v pedagogickej praxi (nadväznosť geografického učiva medzi prvým a druhým stupňom ZŠ, spolupráca učiteľov geografie a učiteľov prvého stupňa). Je len na škodu vecí, ak sa dva stupne jednej školy uzatvárajú do riešenia svojich „rezortných“ problémov bez ohľadu na prepojenie oboch stupňov a širší kontext edukačných cieľov.

Rozčlenenie geografickej výchovy* do dvoch stupňov v rámci základnej školy odráža súčasnú štruktúru nášho školstva. Premietajú sa v ňom špecifiká edukácie zohľadňujúce psychosomatický vývin detí rôznych vekových kategórií. Kým na prvom stupni je komplexnosť poznávania detí vyjadrená v existencii tzv. komplexných predmetov (prvouka, vlastiveda, prírodoveda), na druhom stupni sa tento pohľad špecializuje exaktnejším vymedzením predmetu poznávania v podobe jednotlivých predmetov. Takýto model je u nás historicky ustálený a všeobecne akceptovaný.

Pri analýze učebných osnov geografie a učebných osnov pre prvý stupeň základnej školy prvky geografickej výchovy môžeme identifikovať v predmetoch prvouka, prírodoveda, ale najmä v predmete vlastiveda, ktorý reprezentuje elementárnu bázu geografických poznatkov, zručností ale aj výchovného pôsobenia. V rámci tohto predmetu sa žiaci v 3. a 4. ročníku učia orientovať v priestore s využitím svetových strán, poznávajú miestnu krajinu, jej jednotlivé zložky, zoznamujú sa s prírodným aj sociálnym prostredím nášho štátu ako celku ale aj jeho regiónmi; učia sa pracovať so smerovou ružicou, s kompasom, s mapou, s doplnkovou literatúrou; učia sa vážiť si a chrániť svoje životné prostredie. (Učebné osnovy vlastivedy, 1995 resp. 1997).

Ak chceme odpovedať na otázku, akú úlohu má **geografia** v príprave učiteľov pre 1. stupeň ZŠ, mali by sme sa bližšie pozrieť na prípravu týchto študentov na vyučovanie **vlastivedy**. Nasledujúca analýza sa týka len vybraných aspektov, nie je zďaleka vyčerpávajúca.

V Študijnom programe štvorročného študijného odboru učiteľstvo pre 1. stupeň ZŠ na Pedagogickej fakulte v Prešove (1997-98) je v 6. semestri zaradená disciplína Vlastiveda s didaktikou. Poznamenávam, že na rôznych vysokých školách v Slovenskej republike (spravidla ide o pedagogické fakulty) sú aj rôzne názvy a rozsah tejto disciplíny. Napr. na PdF v Nitre – komplexný učebný predmet Didaktika predmetov vecného učenia, na PdF v Banskej Bystrici – Vlastiveda s didaktikou, na PdF v Bratislave – Didaktika poznávania sociálnych reálií. Rovnako rozdielne je aj odborné zabezpečenie výučby (pedagógovia, historici, geografi). Na Pedagogickej fakulte v Prešove je táto disciplína zaradená v rozsahu 2 hodiny prednášok a jednohodinový seminár v už spomínanom 6. semestri štúdia. Už v uvedenom názve je zvýraznená jednota zložiek teoretickej a didaktickej. V zložke teoretickej sa študenti zoznamujú s vlastivedou Slovenska, v ktorej majú nezastupiteľnú úlohu práve geografické poznatky o Slovensku (poloha Slovenska, tvar štátneho územia, základné údaje o našom území, prírodné pomery, socioekonomické pomery, regionalizácia SR). Samozrejme, poznatky sú spravidla vyselektované, a to v závislosti od stanoveného cieľa – vytvorenie vlastivedného obrazu Slovenska. Z tohto pohľadu sú významné poznatky o reliéfe a geologickej stavbe, geomorfologickom členení nášho územia, vodstve, podnebí, biosfére, ochrane prírody, obyvateľstve, sídlach, cestovnom ruchu, ekonomických pomeroch a problematika regionalizácie. Okrem vybraných geografických poznatkov sú v predmete zastúpené aj historické poznatky. Súbežne je v 6. semestri realizovaná aj priebežná pedagogická prax na základných školách.

* V príspevku používam pojem geografická výchova vo význame edukácia, čo zahŕňa obe stránky tohto procesu, teda výchovu aj vzdelávanie. Tento pojem bol použitý aj pri preklade oficiálneho dokumentu Charta geografickej výchovy (International Charter on Geographical Education, 1992), ktorý v príspevku citujem.

Prax prebieha formou hospitácií a následne výstupov študentov, ktorí majú možnosť prakticky uplatniť svoje predstavy o vyučovaní. V závere semestra je zaradená exkurzia z vlastivedy a prírodovedy v rozsahu 4 dní.

Od školského roku 1990-91 je táto disciplína v gescii Katedry geografie. Záujem o vlastivedu zo strany katedry je však datovaný do skoršieho obdobia (70-te a prvá polovica 80-tych rokov) a je spojený s pôsobením významného predstaviteľa didaktiky geografie ale aj didaktiky vlastivedy – Doc. RNDr. Mateja Papíka, autora vysokoškolských skrípt *Didaktika vlastivedy* (spoluautorka K. Navrátilová, 1985), učebnice vlastivedy, metodických príručiek a početných odborných článkov publikovaných najmä na stránkach časopisu *Komenský*. Od tohto obdobia sa datujú aj zmeny v ponímaní tejto disciplíny zahŕňajúcej tak vlastivedné poznatky o Slovensku, ako aj prípravu na vyučovanie vlastivedy na ZŠ v zložke didaktika vlastivedy a zmena jej názvu na *Vlastiveda s didaktikou*. Od konštituovania samostatnej Pedagogickej fakulty v roku 1997 sa uvažuje o vytvorení autonómnej Katedry prvouky, prírodovedy, vlastivedy a environmentalistiky, ktorá by mala zabezpečovať prípravu budúcich učiteľov prvého stupňa na vyučovanie spomenutých predmetov. Od filozofie edukačných cieľov tejto katedry bude závisieť aj smer ďalšieho vývinu prípravy študentov na vyučovanie vlastivedy. Pri týchto úvahách je potrebné rešpektovať celkový profil absolventa. Podľa Navrátilovej (1996) je pre učiteľa prvého stupňa základom jeho kvalifikácie **psychodidaktická kompetencia**, ktorá je založená na didaktickej transformácii vzdelávacieho obsahu pre deti mladšieho školského veku. Z tohto pohľadu sú za profilujúce disciplíny považované pedagogické a psychologické disciplíny a až na sekundárnej úrovni sa nachádza odborná predmetová príprava. Toto ponímanie sa výrazne líši od ponímania kompetencií učiteľa geografie, kde sa jeho odborná príprava z geografie nachádza na rovnakej úrovni ako príprava didaktická. Možno s ním však súhlasiť, pretože odráža špecifické podmienky pôsobenia učiteľa na prvom stupni základnej školy. Diskutabilnou ostáva otázka odbornej predmetovej prípravy týchto učiteľov. Názor, že túto zložku možno doplniť samoštúdiom resp. že pre potreby budúceho pôsobenia úplne postačuje odborná príprava v rozsahu gymnaziálneho učiva, vyvracajú skúsenosti z praxe.

Keď sa katedra geografie súčasnej FHPV stala gestorom prípravy učiteľov na vyučovanie vlastivedy pred siedmimi rokmi, zisťovali sme úroveň vedomostí študentov o Slovensku. Predpoklad, že úroveň vedomostí by mala byť na úrovni gymnaziálneho absolútoría sa nám však nepotvrdil. Jednou z príčin je aj fakt, že medzi študentmi učiteľstva 1-4 je početná skupina absolventov iných stredných škôl ako gymnázií. Na ilustráciu uvádzam niekoľko štatistických údajov:

Tab. 1. Percentuálne zastúpenie študentov 3. roč. 1-4 PdF PU v r. 1995-98 podľa typu absolvovanej strednej školy:

Škola	1995-96	1996-97	1997-98	1995-1998
Gymnázium	37,2	55,7	51,7	48,9
SpgŠ	24,5	18,6	29,1	24,2
iné SOŠ	36,2	23,9	17,5	25,1
SOU	2,1	1,8	1,7	1,8

Z tabuľky vyplýva, že medzi študentmi učiteľstva pre prvý stupeň základnej školy (327 študentov v sledovanej vzorke, čo predstavuje 73% z celkového počtu študentov) je zastúpenie absolventov gymnázií približne 50-percentné. Je teda potrebné brať do úvahy, že úroveň geografických poznatkov študentov absolventov SPgŠ a iných stredných škôl nedosahuje úroveň gymnaziálnu, pretože zastúpenie geografie (a aj histórie) je prakticky na všetkých iných stredných školách nižšie ako na gymnáziu. Zároveň je potrebné poznamenať, že vývoj za posledných sedem rokov bol priaznivý v počte nárastu absolventov gymnázií. Podľa mojich záznamov bol v minulých rokoch podiel gymnazistov menšinový v porovnaní s absolventmi stredných odborných škôl a stredných odborných učilíšť. Reprezentatívnosť skúmanej vzorky zvyrazňuje aj percentuálna bodová mapa, ktorá zachytáva priestorové rozmiestnenie študentov vo vzorke podľa okresov trvalého bydliska (priložená mapa).

O nedostatočnej odbornej príprave študentov svedčia aj obdobné zistenia v iných predmetoch. Niekoľko príkladov: „Študenti si na vysokú školu prinášajú nedosatočné matematické zručnosti, v dôsledku dlhodobej tendencie riešiť úlohy pomocou rovníc študenti neovládajú postupy riešenia úloh úsudkom.“ (Gerová, Kováčik, 1996). „Ako motiváciu k štúdiu mali poslucháči na prvom seminári z didaktiky prírodovedy odpovedať na otázky, ktoré kladú žiaci v 3. a 4. ročníku. Hoci väčšina z nich absolvovala gymnázium, ich prírodovedné vedomosti podľa odpovedí sú žalostné.“ (Melicherčková, Melicherčková, 1996).

A ešte jeden názor: „Učiteľ s vysokou matematickou kultúrou bude kultivovať aj svojich žiakov.“ (Šedivý, 1996). Myslím, že tento výrok možno parafrázovať aj na vyučovanie vlastivedy či geografie. Za zmienku tiež stojí fakt, že v študijnom programe učiteľstva pre prvý stupeň sa vo väčšine prípadov objavujú odborné matematické, jazykovedné či literárne ale aj iné disciplíny, na ktoré nadväzujú didaktiky jednotlivých predmetov. Preto považujem za prirodzené, aby aj v príprave na vyučovanie vlastivedy mali študenti príležitosť rozšíriť si svoje geografické a historické poznatky o Slovensku. Rovnako z hľadiska propedeutiky vlastivedy vo vzťahu k histórii a geografii je dôležité, aby si budúci učitelia primárnej školy pestovali „vlastivednú“ kultúru, rozvíjali odbornú terminológiu, ale aj svoj osobný záujem o poznávanie vlasti.

Čo učiť z geografie v príprave učiteľov? Aj keď zrejme nepôjde o vyčerpávajúcu odpoveď, možno sa pokúsiť naznačiť to, čo by v ich príprave (vzhľadom na učebné osnovy a nadväznosť geografickej výchovy) nemalo chýbať:

1. Geografia miestnej krajiny, miestneho regiónu
2. Geografia Slovenskej republiky – všeobecná časť
– regióny Slovenska.
3. Základy kartografie

Realizácia týchto tém môže prebiehať v rôznych formách a ich kombináciách – prednášky, semináre, seminárne práce, samoštúdium.

1. Geografia miestnej krajiny, miestneho regiónu – je spravidla východiskom a oporným bodom pri vlastivednej charakteristike miestneho regiónu. Poskytuje námety, praktické príklady v podobe odborných publikácií (geografia mikroregiónov), kultivuje terminológiu študentov. Kladie základy pre rozvoj regionálneho princípu vo vyučovaní vlastivedy aj zemepisu. Prehľbuje prácu s informáciami – vyhľadávanie zdrojov, selekcia a systemizácia získaných informácií.

Problematika miestnej krajiny je témou, ktorá sa prelína celým systémom geografickej výchovy na všetkých jej stupňoch. Aj vo vlastivede na prvom stupni ZŠ je miestna krajina v centre pozornosti. Podľa učebných osnov sa jej venuje celý tretí ročník a ďalšia časová dotácia je aj vo štvrtom ročníku pri preberaní jednotlivých regiónov Slovenska.

Vzhľadom na neopakovateľnosť a jedinečnosť každého miestneho regiónu pri príprave študentov na vyučovanie tejto problematiky predpokladáme dobrú znalosť miestneho regiónu (orientujeme sa na miesto trvalého bydliska študenta – obec, resp. na vyššiu administratívnu jednotku – okres). Preto samoštúdiom a využitím modelových prác majú študenti za úlohu spracovať seminárnu prácu „Vlastivedná charakteristika obce (okresu)“. Podrobnejšie sa touto problematikou zaoberajú iné už publikované práce (Lacová, 1997).

2. Geografia Slovenskej republiky – obsahuje všeobecné informácie o Slovensku, charakteristiku vybraných fyzickogeografických a humánnogeografických prvkov (poloha, geologická stavba a reliéf, podnebie, vodstvo, biosféra, obyvateľstvo a sídla, ekonomické aktivity človeka), ako aj geografickú charakteristiku jednotlivých regiónov Slovenska ako východisko pri dopĺňaní vlastivedného obrazu Slovenska.

Vo vyučovaní vlastivedy sa základné geografické poznatky nachádzajú vo 4. ročníku. V geografii obvyklý systém usporiadania od komplexných poznatkov o území k menším regiónom našiel uplatnenie aj vo výstavbe vlastivedného učiva. Už na tejto elementárnej úrovni sa žiaci stretávajú s pojmami a priestorovými vzťahmi, ktoré budú podrobnejšie poznávať v predmete geografia (určovanie polohy, vegetačné výškové stupne, teplotná inverzia, nerovnomerné osídlenie Slovenska atď.).

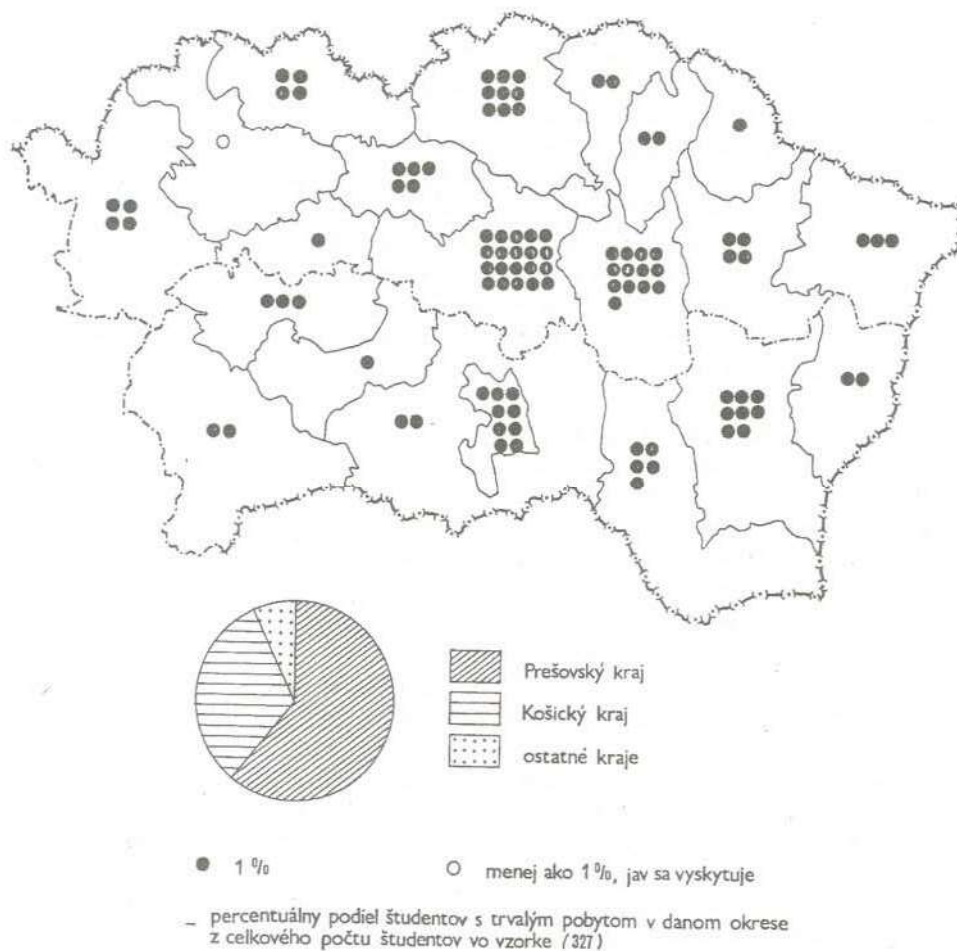
Poznatky z uvedeného okruhu sú spravidla obsahom prednášok ale aj individuálneho štúdia z dostupnej (relatívne početnej) geografickej literatúry.

3. Základy kartografie – poznatky o tvorbe máp rôznych mierok, delenie máp podľa rôznych kritérií, základné kartografické metódy (kartogram, kartodiagram, značkové, bodové mapy a pod.).

Učivo o mapách je vo vlastivede rozdelené do oboch ročníkov. Rešpektuje sa tu princíp postupnosti, preto najjednoduchšie druhy máp – plány a topografické mapy, sú zaradené do 3. ročníka, vlastivedná (príp. všeobecnozemepisná) mapa a jej obsah je v úvode vlastivedného učiva 4. ročníka. Vzhľadom na jeden z cieľov vlastivedy – pestovať u detí zručnosť v práci s mapou, je okrem teoretických kartografických poznatkov rovnako dôležité rozvíjanie tejto zručnosti aj u budúcich učiteľov. Preto sa nám v minulosti osvedčilo spracovanie súboru tematických máp vybraného okresu (spravidla opäť podľa bydliska študentov) ako prílohy k seminárnej práci. Študenti si tak mohli prakticky overiť postup pri tvorbe mapy. Zvládnutie orientácie na slepej mape Slovenska (riečna sieť a geomorfologické členenie) je súčasťou skúšky.

Okrem odbornej prípravy je veľmi blízky vzťah aj medzi didaktikou vlastivedy a didaktikou geografie. Môžeme tu nájsť mnoho spoločných tém, ktoré sú riešené s ohľadom na špecifiká odlišných vekových kategórií detí – napr. orientácia v priestore, využitie smerovej ružice, buzoly, práca s mapou, organizácia vychádzok, tvorba pracovných zošitov a iných pomôcok a pod. Inšpiráciou pre vyučovanie geografie na druhom stupni ZŠ je množstvo výchovných metód a netradičných prístupov, ktoré sa uplatňujú na prvom stupni ZŠ – napr. projekty regionálneho vyučovania, tematického integrovaného vyučovania a pod.

ŠTUDENTI 3. roč. 1-4 PODĽA OKRESU TRVALÉHO BYDLISKA (1995-1998)

Príbuznosť oboch špeciálnych didaktík dokumentuje aj nasledujúci prehľad tém diplomových prác, ktoré boli z didaktiky vlastivedy za ostatných sedem rokov úspešne obhájené:

Vlastivedná charakteristika okresu...

Vedomostný prieskum z vlastivedy u žiakov 4. ročníka a ich záujem o tento predmet.

Vlastivedné vychádzky v 3. ročníku ZŠ (na príklade miestneho regiónu...).

Testy a testovanie vo vlastivede.

Analýza učebnice vlastivedy pre 3. ročník ZŠ a jej komparácia s podobnými učebnicami v zahraničí.

Vybrané problémy pojmovotvorného procesu vo vlastivede.